

Novák Ildikó

BÁTORSÁGKAPSZULA ROMÁKNAK ÉS NEM-ROMÁKNAK

Beszélgetés Moca Rudolfal

Moca Rudolf (vagy ahogy a legtöbben ismerik: Moca Rudy) 1948-ban született Marosvásárhelyen, de Radnóton nevelkedett, ahová három évvel ezelőtt költözött vissza Marosvásárhelyről. Sokoldalú tevékenységet folytat: aktív közéleti személyiség, nyugalmazott bábszínész, színész, rendező, civiljogi- és kultúraktivista, rádió- és tévészerkesztő.

Hogyan határozta meg a család a gyermek Moca Rudolf életútját?

Számomra a család volt az első és legfontosabb állomás, amely a legerőteljesebben meghatározta és befolyásolta a lelkialkatom kialakulását, megrajzolta a személyiségem határait, kialakította a viselkedési mintákat, amelyeket életem során követtem. Édesanyám magyar, édesapám roma származású volt. A nagymamám, aki felnevelt, szigorúnak mondható nevelési elveket alkalmazott, olyan keményeket, hogy én azt leginkább a katonasághoz tudnám hasonlítani. Gyermekként úgy éreztem, hogy „terrorban” nőttem fel: egy milliméterrel sem térhettem ki a szavából. Ő alakította ki bennem azt az értékrendet, amely szerint, ha bármit el akarsz érni az életben, azért harcolnod kell, meg kell dolgoznod érte. Otthon a családban csak magyarul beszéltünk, az óvodában is magyar tagozaton tanultam. Első osztályos koromban azért mentem a román osztályba, mert ott a negyedikesek virágálagutat csináltak az elsősöknek. Azután már román nyelven folytattam a tanulmányaimat és román nyelvi környezetben dolgozom azóta is.

Tehát majdnem spártai nevelést kaptam – de amikor elkezdtem többet érteni a világból, rájöttem, hogy az általa meghatározott szabályok alakították ki bennem azt a vágyat, hogy meghaladjam a korlátaimat, hogy minél meszszebbre jussak, anélkül, hogy elfelejteném, honnan indultam és anélkül, hogy megfélemedneznék a szerénységről... Ezt mindenképpen neki köszönhetem.

Hogyan határozta el, hogy tovább fogsz tanulni?

Először azt hittem, hogy egész életemben ott maradok, az állatok és a nehéz falusi munka rabja leszek. És kialakult bennem a gyermeki vágy, az akarat (nem tudtam azt én még akkor

megfogalmazni), hogy elkerülhessek, megszabadulhassak a fizikai munkától. Tudtam, hogy ez csak tanulással, a könyvek segítségével fog sikerülni.¹

Attól a pillanattól, hogy a marosvásárhelyi Állami Bábszínház román tagozatára kerültél, és a nyugdíjazásodig az ország egyik legismertebb és legjobb bábosává váltál. Hogyan fogalmaztad meg magadban ennek az időszaknak a tanulságait?

A 43 évnyi színészi gyakorlatom idején megtanultam, hogy a színház olyan intézmény, amelyik nevel. Különösképpen a gyermekeknek szóló színház, a bábszínház. Drámai színészként a felnőtteket még becsaphatod, ők teljesen más szempögből ítélnek meg a játékodat. Nem csupán az érzelmi érvek hatnak rájuk, hanem a racionalitás is. De a gyermek ösztönösen él, az érzelmeivel gondolkodik – meg kell győződnöd, hogy mint szereplőt szeressen vagy elutasítson. Ezért a bábosnak nagyon erős hitre, nagy szenvedélyre, komolyságra van szüksége. Sok esetben saját magadról, a családotról is le kell mondanod azért, hogy feláldozd magad a színház oltárán, hogy igazság legyen a játékodban, segítened kell a gyermeket, hogy beleélje magát a királyfi szerepébe és képes legyen legyőzni a sárkányokat. A színház engem arra tanított meg, hogy nyertes legyek a szerénységben, és ha valamikor veszítenem kell, akkor veszítsek méltósággal. Ezt az életem princípiumává tettem. A színház nevel, és ki kell nyitni a kapukat a kisgyermeknek, akik, mihelyt eljönnek a színházba, nevelhetőek lesznek, akárcsak a felnőttek.

Mi a tapasztalatod, hogyan fogadják a bábszínházi előadásokat a roma gyerekek? Van-e lehetőségük bábszínházi előadásokra eljutni, és ha igen, hogyan csapódik le bennük?

A roma gyerekek pontosan úgy reagálnak egy bábszínházi előadásokra, ahogyan bármelyik másik gyermek. Szerintem ez a dolog nem nemzetiségfüggő, egyszerűen gyermekként fogadják. És mégis beszélhetünk különbségről. Az tény, hogy a roma gyerekeknek nincs lehetőségük bábszínházba járni úgy, mint a magyar vagy a román családok gyermekeinek. Az ő szüleik nem jártak színházba, nem jártak óvodába, tehát másként szocializálódtak, nem vettek részt közös tevékenységeken, vagy nem érezték például azoknak a közösségi szerepjátékoknak a jótékony hatását, amit az óvodákban tanítanak meg. Ez az oka annak, hogy, ha szervezett formában érkeztek roma gyerekek a bábszínházi előadásra, vagy mi mentünk ki egy-egy faluba hozzájuk, sokkal jobban el voltak bűvölve, mint például a román gyerekek. Akik már megszokták a bábelőadás világát, azoknak nem jelentett újdonságot. A roma gyerekek számára pedig maga volt a csoda. Azoknak, akik rendszeresen látogatták az előadásokat, csupán újabb örömet jelentett, de a roma gyerekeknek több volt, mint egyszerű öröm, maga volt a bűvölet. Mivel nem láttak még ilyet, teljesen lenyűgözte őket, sokkal figyelmesebben követték az előadást és jobban belekapcsolódtak.

Kik voltak azok a személyiségek, akik téged tanítottak-neveltek a bábművészetben?

Nagyon nagy személyiségek voltak, akiknek egyenként kellene oltárt emelnem, hogy megköszönjem, amit értem tettek. Habár én román tagozaton dolgoztam, a bábos mesterséget egy hatalmas kaliberű színésztől, bábos mestertől, Péter Jánostól tanultam meg, aki a kolozsvári bábszínház színésze, és Kovács Ildikótól, aki szintén a kolozsvári Állami Bábszínház rendezője volt. És a vásárhelyiek közül két magyar kolléganőtől, Nagy Katalintól és Czédula Zsuzsától ta-

¹ Először a Bukaresti Egyetem pszichológia szakának, majd a bukaresti I. L. Caragiale Színház- és Filmművészeti Intézet színész szakának elvégzése után a marosvásárhelyi Állami Bábszínház román tagozatának bábszínésze lett. (K. I.)

nultam el – úgy igazán – a mesterség alapjait. Ez a négy ember formált bábossá engem. Büszkeséggel tölt el az a tény, hogy a közel harminc bábszínházban dolgozó bábszínész közül az ország legjobb bábszínészének járó kitüntetését kaptam meg. Sok elismerést szereztem a munkámmal, legjobb színésznek járó, a legjobb alakításért járó elismeréseket, és megkaptam az egyetlen olyan díjat is, amivel pénzjutalom is járt, az UNIMA kisszobrot, amit a mi szakmánkban a romániai Oscarnak hívnak, úgy tudom, hogy rajtam kívül csak hat bábszínész kapta meg ezt.

Létrehozta a Romo Sapiens – Rudy Moca Egyesületet. Mi a célod ezzel, miben szeretnél hasznára válni a roma közösségnek?

Az egyesület játékos neve (Homo Sapiens – Romo Sapiens) jelzi, hogy mit szeretnék: támogatni az embert – a romát, aki tanulni, képezni akarja magát. Ezzel az egyesülettel a célom a polgári jogi, kulturális, vallási nevelés: minden területen szeretném rávenni őket, hogy tanuljanak és dolgozzanak. Mert bele kell kapcsolódnuk a társadalomba és aktívnak kell lenniük. Meg kell szokniuk azt, hogy a gyermekeiket iskolába kell adniuk, és a családokban is nevelniük kell. Nagyon sok helyre hívnak az országban működő roma egyesületek és civil szervezetek, hogy előadást tartsak különböző témakörökben: társadalmi beilleszkedés, kommunikáció és a többi nemzetiséggel való együttélési szabályok megértése és elfogadása. Ezenkívül partnerként együtt dolgozom más egyesületekkel, mint például a Pro Európa Liga vagy a Divers Egyesület, az olyan projekteknél, amelyek a roma közösségeket célozzák meg. Röviden, a Romo Sapiens – Rudy Moca Egyesület célja a nemzeti identitás, a történelem, kultúra, nyelv és a romák életmodelljeinek felvállalt és felelősséggel való ismertetése, a nevelés és az emberi értékek kölcsönös tiszteletben tartása az interetnikai kapcsolatokban az együttélés során, egy olyan világban, amely az emberek közötti különbségek elfogadásán, a többnyelvűség és a multikulturalitás világában a „másság az egységben” európai fogalom szerint működik.

Mindez nem csupán a romák számára kell elérhető legyen, hanem mindenki számára. Számomra elfogadhatatlan, hogy a romákat elválasszák a többi nemzetiségtől. Ezért tartom fontosnak az integrációs, szocializációs modelleket, a társadalmi feltételek meghaladását, az önértékelés növelését; és mindezt magyarok és románok számára, nem csak a romák számára elérhetően. Miért? Mert a magyarok és a románok ismerik már a roma kultúra potenciálját, de a romák számára is tudatosítani kell azt, hogy ők is képesek értékeket adni, nem csupán negatív képet nyújthatnak. Meg kell mutatni a pozitív példa sikeres modelljét.

Beszéled-e a romani nyelvet? Hogyan tanultad meg?

Beszélem, de még mindig tanulom. Nagyon nehéz, mert több dialektus létezik. A romani nyelv több mint húsz éve létezik, ez az irodalmi nyelv, amit az iskolákban is tanítanak, és ami Gheorghe Sarău nevéhez fűződik. Ő két csoportba osztotta a nyelvet: *tradicionalis nyelv*, amit a Gáborok beszélnek, és a *kárpáti nyelv*, amely az erdélyi nyelvjárás. Ezeken kívül még létezik nagyon sok tájnyelvi változat, amelyek nagymértékben különböznek egymástól. Csak egy példát mondok: pl. Marosvásárhely mellett, Ákosfalván a vedernek azt mondják, hogy *vidre*, a csapóiak² pedig ugyanannak a tárgynak azt mondják, hogy *degaleata*, a román kifejezéshez hasonlóan. Én a *kárpáti nyelvet* beszélem, amelyben mindkét nyelv szókészletéből származó elemek vannak, a karácsonyfalvi Gáborok (a kalaposok), és a házicigányok nyelvéből is. Mivel én nem születtem bele a nyelvbe, még most is tanulom – körülbelül tíz éve kezdtem el. Annyira sokszínű nyelv, hogy még mindig vannak szavak, amiket nem értek és nem is tudok kiejteni, csak a kontextusból következtetek a jelentésükre.

² Maroscsapó (Cipău), Radnót melletti, többségében románok lakta község.

Mindenben, amit teszel, amivel dolgozol, a színházat választod kifejezési eszközként.

Igen, valóban, mert a színház lenyűgöző kifejezési mód, amelynek a legnagyobb mértékben sikerül a nevelési elveket hatékonyan közvetíteni a nézők felé. Mert számtalan lehetőség van benne. Társadalmi színház, színházi nevelési formák, kollektív színház, szatirikus, drámai, komikus stb. – rengeteg módja, műfaja van a színházon keresztül történő nevelésnek. Ilyen az úgynevezett *fórum-színház*, amely Augusto Boal módszere alapján működik, vagy az *elnyomottak színháza*. Bármilyen súlyos társadalmi problémát beemelhetsz a színházi térbe, amelyben egy általad készített forgatókönyv alapján érintheted azokat a kitűzött problémákat, amelyek a közösség számára fontosak. A közösségi színházban például felvetheted azokat az etikai és viselkedésbeli problémákat, amelyek ellenkeznek a jó ízléssel, a közérkölcssel, és ezáltal elérheted a minimális erkölcsi normák megismerését, ugyanakkor viselkedési anomáliákat is megmutathatsz, amelyeket ezáltal ki lehet javítani. Kérdéseket teszel fel, amelyek alapján a nézők elgondolkodhatnak és változtathatnak a viselkedésükön. Ezen az úton járok mint kultúraktivista, iskolákban is megfordulok, ahol a középiskolás diákokkal közösen kidolgozunk különböző szakaszokat az életükből – pl. amikor éjszakai életet élnek, mert vagányak akarnak lenni – de te megmutathatod a játék segítségével ennek a veszélyeit. Ha ezeket a megszokott didaktikus módszerekkel akarod velük megismertetni, akkor azt mondják: „tudod, mit, hagyj békén ezzel a dumával”. De az előadás során a szereplőben felismerik saját magukat, vagy azt a kezdeményezést, igyekezetet, a változni akarást.

Milyen színházi formákkal, milyen módon jutsz el a roma gyermekekhez, fiatalokhoz?

Mindig úgy foglalkozom a fiatalokkal, hogy mindhárom nemzetiség jelen van (román, magyar és roma). Témákat szoktam ajánlani, például a diszkriminációt és a másság elfogadását. Mindig

Moca Rudolf

a színházi előadás elemeit használom fel a téma megközelítéséhez. Felkészülök egy tíz-tizenöt perces rövid fórumszínházi előadással (a már említett Augusto Boal módszertanát követve). Ugyanabban a témában ott helyben ki is osztom a szerepeket, elolvassuk a szöveget, és utána megbeszéljük azt, hogy mit és hogyan értettek meg a diszkrimináció hatásaiból, és mit kell tenni azért, hogy ezek eltűnjenek egy közösség életéből, ahol három-négy nemzetiség is együtt él. És hogyan járul hozzá mindenik etnikum ahhoz, hogy gazdagabbá tegye a három etnikum emberi közösségét anélkül, hogy lemondjon a saját nyelvéről, kultúrájáról és életmódjáról.

Mikor és miért vált fontossá számodra, hogy színészként, közéleti személyiségként vállald a roma identitásodat? Miért nem érzed magad inkább magyarnak, hiszen magyar édesanyától születted, vagy miért nem vald inkább románnak magad, hiszen a román kultúra szolgálatában telt el jóformán az életed.

Nagyon érdekes ez a történet. Rögtön 1989 után, mindenesetre a kilencvenes évek elején ('91-'92-ben) a szemklinikára, ahol asszisztensnő a feleségem, gyakran kerültek cigányok, akik súlyos balesetet szenvedtek verekedés és különböző konfliktusok miatt. És amikor a feleségem kérdezte, hogy mi történt, ők azt mesélték, hogy nincs mit tenni: ilyenek a cigányok, forróvérűek, veszekednek és egykettőre összeverekednek, erőszakkal oldják meg a problémákat. S akkor a feleségem azt mondta: „Ezt nem hiszem el, mert az én férjem is félig cigány, és mégsem viselkedik így”.

Ezután meg az is történt, hogy ez idő tájban volt egy nyugdíjas rendőr, aki a helyi lapban több cikkben megírta a véleményét arról, hogy milyen a roma kisebbség – ahogy ő jónak látta és hitte, hogy rá tud mutatni a hibákra. A feleségem hazajött egy nap egy újsággal és elém tette, hogy olvassam el. „Nézd meg, mit ír ez az ember. Én ezzel nem értek egyet. Kérlek, írd neki egy választ”. Mondtam neki, hogy én nem írok semmit, mert ez nem az én problémám. És akkor a feleségem rám nézett és megkérdezte, hogy *én mit tettem ez idáig azért a fél részért, ami a roma nemzetiséghez tartozik belőlem? Milyen jót tettem én eddig értük?* Na, ez volt a nagy pillanat. Megírtam a válaszcikket. Miután az megjelent, sokan megkerestek, és gratuláltak, hogy nyilvánosan is vállaltam a roma kisebbséghez tartozásomat. És azon kell dolgoznom a továbbiakban, hogy segítsék a nevelésükben.

Egyébként nem gondolom, hogy a születésem miatt a magyarokhoz vagy a romákhoz, és a tanulmányaim meg a szakmai elkötelezettségem miatt a románokhoz kéne sorolnom magam. Machiavellivel összhangban én is azt gondolom, hogy sokan látják, milyenek vagyunk, de kevesen értik, kik vagyunk valójában. Én sokszínű vagyok: a csokor mindig több, mint egyetlen virágszál.

Mint a roma kisebbség egyik közéleti képviselője, mert ezt a szerepet is felvállaltad, hogyan látod, sikerült elérni az említett (ön)bizalom megerősítését a roma közösségben?

Nagyon keveset sikerült elérni. A roma közösség rendkívül sokféle és tipizált. Először is sokféle, mert megosztott, sőt felosztotta önmagát 17-féle tradicionális csoportba, és 24 nem tradicionálisba, közöttük nagyon nagy kulturális és életmódbeli különbségekkel. Akárcsak az indiai társadalomban, ahol vannak felsőbb- és alsóbbrendű kasztok, úgy van a romáknál is. Ezért a romáknak és az őket képviselőeknek harcolni kell azért, hogy ezeket a közösségen belül uralkodó különbségeket eltüntessék, hogy biztosítani lehessen a közösség számára az esélyegyenlőséget. Mert hiába beszélnek a politikusok és a roma aktivisták a diszkrimináció eltörléséről, amikor magában a roma közösségen belül termelődnek ki olyan szubliminális diszkriminációtípusok, amelyek lehetetlenné teszik a próbálkozásokat, hogy kiemeljük a romákat a szociális-foglalkoztatásbeli hátrányos helyzetből. Nem lehet megszüntetni a társadalmi foglalkoztatottságból adódó

diszkriminációt, ha a romák nem vesznek részt aktívan abban az igyekezetben, hogy meghaladják korlátaikat. Sokat kell még harcolni a mentalitásuk megváltoztatásáért. Ilyenkor mindig az jut eszembe, amit Mandela mondott, amikor neki ítelték a Nobel-békedíjat, és egy fehér újságíró megkérdezte tőle, hogy az afroamerikai faj szerinte mennyi idő alatt válik egy civilizált fajjá? Erre Mandela azt válaszolta, hogy „annyi idő kell, hogy civilizálódjanak és beilleszkedjenek a társadalomba, amennyi ideig ti a fehér talpatokkal tapostatok rajtuk.” Kissé szarkasztikus válasz volt, de ez nagy igazságtartalmú kijelentés. Senki se várja azt, hogy huszonöt-harminc év alatt a roma népesség mentalitásának szemmel látható változása bekövetkezik, és az előítéletek eltűnnek, mindaddig, amíg ők az egyetlen népcsoport Romániában, akik szolgasorban éltek legalább kétszáz éven keresztül. Komolyan, nagy figyelemmel és felelősséggel kell mindkét oldalról igyekezni (mind a társadalomban élő többi népcsoportnak, mind a romáknak), hogy meg tudják változtatni a mentalitásukat, hogy az előítéleteket el tudják oszlatni. Mert, ha nem integrálódnak a társadalomba, amelyik folyamatosan változik, örökre ott maradnak a nyájszellemben, a sötétségben, kiszolgáltatva azoknak, akiknek az érdekeik azt kívánják, hogy könnyebben lehessen őket manipulálni.

Mennyire ismered ezeket a tradicionális, illetve nem tradicionális kultúrákat? Melyikhez érzed magad a legközelebb állónak?

Mivel én nem a cigány környezetben nevelkedtem, nem nagyon volt kapcsolatom sem egyikkel, sem a másikkal. Sokat tanultam viszont a roma kultúráról az elmúlt húsz évben, amióta műsorokat készítek róluk, nekik a Marosvásárhelyi Rádióban.

A romákat sokféleképpen nevezik meg. Te is különbözőképpen nevezed őket.

Az Európai Unióban és a többi államban is hivatalosan elfogadott elnevezés tulajdonképpen a *roma*. Ezt az elnevezést NEM fogadják el a 17 külön csoportba tagolódott tradicionális nemzetségek, a Gáborok (a hosszú szoknyások, kalaposok), az erdélyiek, akik *cigány*oknak mondják magukat. A kifejezést pejoratív értelemben pedig azok használják, akiknek érvet akarnak találni, hogy saját fejlődésükben tapasztalt tehetetlenségüket megmagyarázhassák és ujjal mutassanak a másokra, aki „feketebb, butább és neveltebb”, mint ők. De használhatod úgy a *cigány* szót, mint egy nemzetiségi-emberi-identitást jelző kifejezést, és akkor tiszteletet mutatsz a másféle ember iránt.

Hogyan látod, kitermelődtek olyan saját értékek a roma közösségben, amelyek változást okoztak, emberek, akik változást kezdeményeztek?

Igen, például a tradicionális közösségekben egyre inkább küldik a gyermekeiket iskolába, és elvégzik a nyolc osztályt. Vannak közülük, akik középiskolát, vannak néhányan (1-2%), akik egyetemet is végeztek. A lányok már nem mennek olyan korán férjhez, mint eddig. A nevelés hatásaként, a tanulásnak köszönhetően már nem fogadják el ezt a régi kulturális szokást, inkább várnak tizenkilenc, húszéves korukig. Változtak a viselkedési minták, az életvitel. Sokan vállalják a roma identitásukat, etnikai hovatartozásukat, ez sem volt így korábban. De ennél sokkal többre van szükség, mind a többség, mind a roma közösség részéről.

Volt-e neked személyesen olyan élményed, amikor hátrányos helyzetbe kerültél a származásod miatt?

Érdekes módon sohasem értek ilyen hatások. Megmondom az okát is, hogy miért nem. Mert én olyan családban nevelkedtem, ahol nem tudatosodott bennem, hogy a másik kisebbséghez tartozom. Sohasem éreztem semmilyen hátrányos megkülönböztetést, ellenkezőleg. Minden közösségben, az elemi iskolától kezdve a líceumig mindenhol a középpontban voltam, mert verset mondtam, énekeltem, díjakat nyertem, mindenkivel vicceltem... Sohasem voltak beilleszkedési gondjaim, talán ezért nem voltak kellemetlen élményeim.

Hogyan látod, lehetséges és szükséges lenne egy romani nyelvű színház megalapítása?

Egy roma színház alapítása utópikus álmom, maga lenne a csoda. Azt hiszem, hogy sem Románia, sem a roma kisebbség nincs még felkészülve arra, hogy megalapítsanak egy romani nyelvű színházat. Csökkent a kulturális színvonal és a színház iránti igény is. Színészekre volna szükség, rendezőkre, dramaturgokra, és nem utolsósorban közönségre. Ezenkívül a romániai népesség nincs egy ilyen mértékű változásra felkészülve.

És vajon romani nyelven játszó bábszínházra? Milyen más módot látsz arra, hogy több előadás jusson el a roma gyermekekhez?

Azt látom, hogy nem egy bábszínház-alapítás volna szükségszerű, hanem a civil szervezetek projektjein keresztül kellene eljutni roma közösségekbe olyan előadókkal, akik fontosnak tartják az ügyet, és olyan helyekre, ahová az intézményes bábszínházak nem jutottak el soha. Egyébként is, a bábszínházak nagyon nagy tömegeket veszítettek el a közönségükből, mert a számítógépes játékok, az internet elhódította őket, ezért csak túlélő módban működnek. És azt látom, hogy ritkák az olyan elkötelezett emberek, akik vállalják azt a fajta munkát, hogy kijárjanak a közösségekbe.

Végzetül: meg tudnád-e fogalmazni az életed mások számára is fontos tanulságát?

Számomra az élet *sine qua non* princípiuma: légy büszke arra, aki vagy, növeld és fejleszd magadban az önbecsülést, de ne feledd el soha, hogy honnan indultál el és hova érkeztél. Hogy példakép lehess azok számára, akiknek nem sikerült lenyelni a bátorságcapszulát, hogy elinduljanak a saját életükben megkeresni önmagukat.